

Podium voor Bio-ethiek

Thema: De uitdaging van het Antropoceen

Naar een ethiek van het Antropoceen

Sjaak Swart

Keer de natuur de rug toe om haar te redden

Hidde Boersma

Hoe kunnen we ons voeden in het Antropoceen?

Michiel Korthals

De rol van dieren in het Antropoceen

Bernice Bovenkerk

Het Antropoceen en de wolf: over ons onvermogen om te gaan met wildheid in een vermenselijkte wereld

Martin Drenthen

Het Antropoceen en de dieren ertussenin

Joachim Nieuwland & Franck Meijboom

Menselijke en niet-menselijke dieren in hedendaagse kunst

Marloe Mens

Nieuwe mythes en het Antropoceen: van oog-in-oog naar hand-in-hand met Gaia

Dyon Temming, Yvonne Cuijpers & Steven Dorrestijn

De natuur als leermeester: de belofte van biomimicry

Sanne van der Hout

Moraal en instituties voor het Antropoceen

Albert Faber

Kwaliteit van leven in het Antropoceen

Ingrid Robeyns

De relatie van de huidige en toekomstige generaties met de aarde volgens de Verenigde Naties

Otto Spijkers

Opvoeding en onderwijs in het Antropoceen

Anders Schinkel

Hoe zie je het Antropoceen?

Kim Hendrickx

Een rechtvaardige klimaattransitie: effectief, flexibel, en democratisch

Petra van der Kooij & Dick Timmer

Het Antropoceen als performatief begrip: de rol van de moderne levenswetenschappen

Keje Boersma & Henk van den Belt

Inhoudsopgave

Thema: De uitdaging van het Antropoceen

- 2 Redactioneel**
Leo van den Brom, Sanne van der Hout, Mike Lensink & Sjaak Swart
- 3 Naar een ethiek van het Antropoceen**
Sjaak Swart
- 6 Keer de natuur de rug toe om haar te redden**
Hidde Boersma
- 8 Hoe kunnen we ons voeden in het Antropoceen?**
Michiel Korthals
- 11 De rol van dieren in het Antropoceen**
Bernice Bovenkerk
- 14 Het Antropoceen en de wolf: over ons onvermogen om te gaan met wildheid in een vermenselijkte wereld**
Martin Drenthen
- 17 Het Antropoceen en de dieren ertussenin**
Joachim Nieuwland & Franck Meijboom
- 20 Menselijke en niet-menselijke dieren in hedendaagse kunst**
Marloe Mens
- 22 Nieuwe mythes en het Antropoceen: van oog-in-oog naar hand-in-hand met Gaia**
Dyon Temming, Yvonne Cuijpers & Steven Dorrestijn
- 25 De natuur als leermeester: de belofte van biomimicry**
Sanne van der Hout
- 28 Moraal en instituties voor het Antropoceen**
Albert Faber
- 31 Kwaliteit van leven in het Antropoceen**
Ingrid Robeyns
- 33 De relatie van de huidige en toekomstige generaties met de aarde volgens de Verenigde Naties**
Otto Spijkers
- 36 Opvoeding en onderwijs in het Antropoceen**
Anders Schinkel
- 39 Hoe zie je het Antropoceen?**
Kim Hendrickx
- 41 Een rechtvaardige klimaattransitie: effectief, flexibel, en democratisch**
Petra van der Kooij & Dick Timmer
- 44 Het Antropoceen als performatief begrip: de rol van de moderne levenswetenschappen**
Keje Boersma & Henk van den Belt

Research 25(3), pp. 336–351.

Gruen, L. (2002) *The morals of animal minds*. In: Allen, C., Bekoff, M., & Burghardt, G., *The cognitive animal*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, pp. 437–442.

Irvine, L. (2004) *If You Tame Me. Understanding our Connection with Animals*. Philadelphia: Temple University Press.

Lynas, M. (2011) *The God Species: How the Planet Can Survive the Age of Humans*. London: Harper Collins.

Meijer, E. (2016) *Dierentalen*. Leusden: ISVW Uitgevers.

Thema: De uitdaging van het Antropoceen

Het Antropoceen en de wolf: over ons onvermogen om te gaan met wildheid in een vermenschlijkte wereld

Martin Drenthen

In het Antropoceen bestaat geen ongerepte natuur meer. Maar dat betekent niet dat daarmee ook de wildheid – het vermogen van de natuur om weerstand te bieden aan menselijke vormgeving – uit de wereld verdwenen zou zijn: door klimaatverstoring is de planeet in het Antropoceen eigenlijk alleen maar wilder geworden. Tegelijkertijd zijn we minder dan ooit in staat om te gaan met natuur die zich aan onze controle onttrekt. De terugkeer van de wolf biedt een concrete gelegenheid om dat opnieuw te leren, omdat het dier het gangbare natuur-cultuurdenken ter discussie stelt.

Het Antropoceen

Je kunt vandaag de dag nauwelijks nog een gesprek voeren over de relatie mens-natuur zonder dat de term Antropoceen opduikt. Het vormt inmiddels het dominante narratief: de invloed van de mens op de planeet is tegenwoordig allesdoordringend en alomtegenwoordig. Maar zoals Sjaak Swart in zijn inleiding op dit nummer reeds aangeeft: hoe nieuw het begrip ook is, de thematiek is dat niet.

Al in 1989 schreef de Amerikaanse activist en auteur Bill McKibben (1989) het invloedrijke boek ‘The End of Nature’, waarin hij beweerde dat natuur als een van de mens onafhankelijk domein niet langer bestaat. Weliswaar heeft de mens altijd landschappen ingrijpend veranderd, maar tegenwoordig bestaat er nergens meer een plek die ongerept is gebleven. McKibben beschreef dus wat we nu het Antropoceen

zouden noemen als 'het einde van natuur' in de betekenis van ongerepte wildernis. Kennelijk is natuur enkel 'echt' als ze niet door de mens is beïnvloed. Maar dit 'wildernisdenken', dat ook tegenwoordig nog ons denken bepaalt, is zelf uiterst problematisch.

Wildernis

In zijn invloedrijke essay 'The trouble with wilderness; or, Getting Back to the Wrong Nature' laat William Cronon zien dat de mens de landschappen waarin hij leefde altijd heeft aangepast, en dat de gebieden die we lange tijd als ongerepte wildernissen hebben beschouwd – zoals de Serengeti en de Amazone – daarop geen uitzondering zijn. Dit wildernisidee berust op een historisch misverstand. Wildernis verwijst niet naar iets buiten de cultuur, maar is juist een product dat voortkomt uit een welbepaald typisch Europees idee: een romantische fantasie van een pure, onbezochte sacrale natuur die tegenover het culturele staat.

Bovendien stelt Cronon dat het wildernisbegrip heeft geleid tot een onvruchtbare manier van denken over de mens-natuur relatie, met allerlei ongewenste gevolgen van dien. De idealisering van wildernis heeft er volgens hem toe geleid dat natuur in het door de mens bewoonde landschap als minderwaardig wordt beschouwd:

"Als we onszelf toestaan te geloven dat de natuur, om echt te zijn, ook wild moet zijn, dan is onze aanwezigheid in de natuur de teloorgang ervan. De plaats waar we zijn is de plaats waar de natuur niet is." (Cronon, 1995, p.17)

In dit dualistische denken wordt elke menselijke invloed op natuur al gauw *aantasting* van de natuur, waardoor zelfs natuurherstel onvermijdelijk tot nep-natuur leidt. Door echte natuur gelijk te stellen aan het ongerepte, pure tegendeel van de door mensen bewoonde of verzorgde wereld, wordt al het andere tot een triviale zaak die niet echt het beschermen waard is.

Cronon wijst erop dat wildheid niet alleen in de wildernis schuilt, maar ook in onze achtertuin, zoals we ook niet moeten vergeten dat de zogenaamde wildernissen net als onze tuin deel uitmaken van de wereld die door mensen wordt beïnvloed en waarvoor mensen een zekere verantwoordelijkheid moeten dragen.

Nu is mijn these dat de manier waarop de term Antropoceen in de discussie over onze verhouding tot de natuur een rol speelt, sterk wordt gekleurd door

dit wildernisidee, ook wanneer dat meestal impliciet blijft. De term Antropoceen fungeert als het ware als een hermeneutische lens, die ons ertoe verleidt alle natuur in de wereld te interpreteren als door de mens beïnvloed. Maar omdat deze discussie plaatsvindt in een culturele context die nog steeds sterk dualistisch is, leidt het Antropoceen-debat ertoe dat vervolgens de 'reëel bestaande' natuur als het ware wordt gedevalueerd omdat ze door ons bezoedeld zou zijn.

Iets dergelijks kunnen we duidelijk zien in recente debatten over natuur in Nederland, waar vaak op hoge toon wordt afgeven op de vooronderstelde onnatuurlijkheid van bijvoorbeeld de Oostvaardersplassen. Het was tekenend dat een van de woordvoerders van de activisten onlangs in een haast freudiaanse 'slip of the tongue' tegen een journalist beweerde dat er eigenlijk sowieso geen natuur in Nederland bestaat. 'Echte natuur' moet vanzelfsprekend beschermd worden, maar die natuur ligt meestal elders, ver weg, en zelden hier. Zij die aanstoot nemen aan de vooronderstelde onnatuurlijkheid pleiten vervolgens niet voor minder maar voor meer menselijke bemoeienis.

Een soortgelijke gedachte zien we bij mensen die zich verzetten tegen de terugkeer van de wolf in ons cultuurlandschap. Daar waar 'echte natuur' nog bestaat, zouden deze dieren uiteraard beschermd moeten worden, maar dat is nu eenmaal niet het geval in Nederland. En omdat er 'in Nederland nu eenmaal geen echte natuur meer bestaat', is hier voor dergelijke dieren geen plaats, zo gaat het argument.

Het is dus van belang om in te zien dat de term Antropoceen in een dualistische cultuur geen onschuldige term is. Het is niet zomaar een descriptieve term, maar het laat de veelvormige werkelijkheid ook op een welbepaalde manier verschijnen, namelijk als iets wat door ons is beïnvloed. In een dualistische cultuur betekent dit vooral dat echte, wilde natuur niet bestaat, met als impliciete boodschap dat als het dan toch geen echte natuur is, wij zelf mogen weten wat ermee te doen.

Wildheid en de Wolf

Binnen een dergelijke visie vindt natuurbescherming altijd op onze voorwaarden plaats, doorgaans binnen een context waarin de mens door doelgerichte veranderingen vooraf opgestelde doelen probeert te bereiken. Gek genoeg geldt dat zelfs voor 'rewilding',

een strategie die wordt gekenmerkt door een open houding waarbij ecosystemen op grote schaal worden hersteld door de herintroductie van eerder verdwenen soorten en van ecologische processen zoals overstroming, erosie, predatie en successie, zonder zich vast te leggen op concrete eindtermen. Want ook wanneer de mens de teugels laat vieren, gaat het doorgaans om de 'controlled decontrolling of ecological controls' [mijn nadruk, MD], om een uitdrukking van Jozef Keulartz te gebruiken (Keulartz, 2012). De nieuwe natuur is en blijft zo natuur van mensenhand.

Het probleem is dat dergelijke praktijken ons niet voorbereiden op situaties waarin we niet *in control* zijn – waar wildheid zich manifesteert als datgene wat niet door ons bepaald en gecontroleerd wordt, en waarin we worden geconfronteerd met soorten die eigenmachtig optreden, die buiten onze controle staan en wier gedrag ons niet altijd aanstaat. Dan blijkt hoe lastig het voor ons is om de autonomie van de natuur te accepteren.

Nergens is dat duidelijker te zien dan bij de terugkeer van de wolf, een dier dat ons dwingt onze ideeën over onszelf en over onze plaats in het landschap te herzien. De wolf is een intelligent en flexibel dier dat al vele eeuwen in staat is te leven in door de mens gedomineerde landschappen, en er al eeuwen blijk van geeft zich te kunnen onttrekken aan de verschillende manieren die de mens heeft bedacht om wilde dieren in het landschap onder controle te houden. De wolf vraagt van ons om voortdurend scherp de grens af te bakenen tussen onszelf en de wilde natuur, en laat zien hoe fragiel die grens is. Dat is waarschijnlijk een van de redenen waarom het dier overal waar het opduikt tot zo veel onrust leidt, zeker als je het vergelijkt met andere wilde dieren.

Wanneer we beter kijken naar de argumentatie van zowel tegenstanders als voorstanders van de terugkeer van de wolf, dan zien we daar het wildernisidee en het idee van het Antropoceen samenkomen. Voor tegenstanders is de wolf een indringer uit de wildernis die het menselijke domein binnendringt en daar duidelijk niet thuishoort. Met de wolf zelf is niets mis, maar het dier bevindt zich fundamenteel op de verkeerde plek (vgl. Douglas, 1966), omdat wij nu eenmaal niet langer in een natuurlijk landschap leven. Bij degenen die de wolf verwelkomen, zien we een soortgelijke denkwijze, maar nu wordt de wolf geïdealiseerd als een bezoeker

die wellicht iets van de sacraliteit van de wildernis in onze eenzame antropogene wereld kan terugbrengen. In werkelijkheid is de wolf het dier dat het dualisme tussen wildernis en cultuur zelf radicaal ondermijnt, door zich vrij in ons landschap te bewegen maar zich intussen niet altijd te houden aan het script dat wij het dier proberen op te leggen.

Zodra we het dualistische wildernisdenken loslaten en inzien dat natuur is wat zich tegen cultuur als product van menselijke vormgeving verzet of zich eraan onttrekt, wordt duidelijk dat we ook in het Antropoceen een wereld bewonen waarin tegendraadse wilde natuur zich manifesteren kan. Sterker: doordat de mens de natuurlijke processen ondermijnt die millennia lang voor een zekere stabiliteit hebben gezorgd, is de planeet alleen maar wilder geworden. Misschien hebben we nog nooit zo veel natuur gehad, al is het de vraag of we daar zo blij mee moeten zijn. De terugkeer van de wolf biedt ons een concrete gelegenheid om met dat onbehaaglijke inzicht om te leren gaan.

Dr. Martin Drenthen is universitair hoofddocent Milieufilosofie aan het Institute for Science in Society, Radboud Universiteit, Nijmegen. In zijn onlangs verschenen boek 'Natuur in mensenland. Essays over ons nieuwe cultuurlandschap' (KNNV Uitgeverij, 2018) onderzoekt hij de filosofische vragen die samenhangen met actuele controverses over het huidige natuurbeleid, en verheldert hij de morele betekenis van het conflict tussen pleidooien voor wildheid enerzijds, en de verbondenheid met traditionele landschappen anderzijds.

Literatuur

- Cronon, W. (1995). The trouble with wilderness; or, Getting Back to the Wrong Nature. In: Cronon, W. (ed.), *Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature*. New York: Norton, pp. 69-90.
- Douglas, M. (1966). *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
- Keulartz, J. (2012) The emergence of enlightened anthropocentrism in ecological restoration. *Nature & Culture* 7(1): pp. 48-71.
- McKibben, B. (1989) *The End of Nature*. New York: Anchor Books.